بررسی مطالب حقوقی در کتابهای درسی دورهٔ ابتدایی

ناهیده یحیوی‌قره‌باغ*

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی مطالب حقوقی در کتابهای درسی دورهٔ ابتدایی و با روش کتابخانه‌ای انجام شده است. جامعهٔ پژوهش شامل ۵۱ کتاب درسی شش پایهٔ دورهٔ ابتدایی است و نمونه شامل ۱۷ کتابی است که قابلیت ارائهٔ مطالب حقوقی را داشته‌اند. روش نمونه‌گیری با توجه به ظرفیت کتابهای مورد بررسی که بالقوه می‌توانند ارائه‌دهندهٔ مطالب حقوقی باشند، هدفمند انتخاب شده است. ابزار گردآوری و تحلیل داده‌ها روش بررسی اسناد و مدارک است که اعتبار و روایی آن به روش تحلیل محتوای توصیفی به دست آمده است. در تحلیل محتوا، جدا از بهره‌گیری از مفاهیم مربوط به ارزشهای اخلاقی و عرفی جامعه، از اهداف اجتماعی دورهٔ ابتدایی نیز استفاده شده است. نتایج حاصل از تجزیه‌وتحلیل داده‌ها نشان داد که کتابهای درسی نمونه آماری تحقیق (فارسی، هدیه‌های آسمان، مطالعات اجتماعی، تفکر و پژوهش، و کار و فناوری در شش پایهٔ دورهٔ ابتدایی سال تحصیلی ۹۷-۱۳۹۶) دارای نگاه حقوقی محض به مطالب درسی نیستند و فقط در کتابهای مطالعات اجتماعی چهار پایهٔ ابتدایی این نگاه به‌شکل مستقیم یا غیرمستقیم وجود دارد. از این رو پیشنهاد می‌شود که با تهیه و توزیع جزوات و برگزاری دوره‌های ضمن خدمت معلمان را با رویکرد حقوقی مطالب کتابها آشنا کنیم تا بتوانند با این رویکرد، مطالب را به دانش‌آموزان تدریس کنند و اهدافی را که در دورهٔ ابتدایی برای این دروس در جهت آشنایی با مطالب حقوقی و تربیت قانون‌مدارانهٔ دانش‌آموزان در نظر گرفته شده است، محقق گردانند.

کلید واژگان: کتاب درسی، دورهٔ ابتدایی، مطالب حقوقی، فارسی، هدیه‌های آسمان، مطالعات اجتماعی

تاریخ دریافت: ۹۷/۸/۱۳ تاریخ پذیرش: ۹۸/۴/۲۴

* کارشناس ارشد فقه و حقوق اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد ارومیه yahyavi_n@yahoo.com

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1399.36.2.4.0]

مقدمه

نخستین گام این پژوهش، آشنایی با معنای واژهٔ حقوق است. یکی از معانی حقوق عبارت است از: «مجموع مقرراتی که بر اشخاص، از این جهت که در اجتماع هستند، حکومت می‌کند. انسان موجودی است اجتماعی و باید در میان همگنان خود به سر برد. هر شخص که در اجتماع به‌سر می‌برد با همکاری آنان، خواسته‌ها و نیازهای خود را برآورده می‌کند. انسان عاقل از ابتدا به‌خوبی تشخیص داد که بقای اجتماع او با آشوب و زورگویی امکان ندارد و ناچار باید قواعدی بر روابط اشخاص، از جهتی که عضو جامعه‌اند حکومت کند و ما امروز مجموع این قواعد را "حقوق" می‌نامیم» (کاتوزیان،۱۳۶۲).

حقوق دو هدف دارد: ۱. ایجاد نظم، ۲. استقرار عدالت. این دو بدون دیگری فایدهٔ مطلوب ندارند؛ بدین ترتیب، اساس عدالت باید بر زمینهٔ نظم باشد (کاتوزیان،۱۳۸۶).

آنچه در این پژوهش مورد توجه بوده است، گذشته از معانی و کاربردهای حقوق، رابطهٔ حقوق و اخلاق است که ارتباطی عمیق و گسترده با تحقق یافتن سلامتی و شکوفایی جامعهٔ انسانی دارد و میان آن دو، یک چنین رابطهٔ واقعی وجود دارد:

۱. حقوق و اخلاق، آشکارا با هم ارتباط دارند. آن دو شامل هنجارهایی هستند با محتوای یکسان و ناظر بر منع اضرار به دیگران و اداره منابع محدود، یعنی هنجارهایی که ضرر زدن به دیگران را منع و رابطهٔ تملیک و توزیع منابع طبیعی را تنظیم می‌کنند.

۲. یک مجموعه از حقوق پوزیتیویستی به عنوان موضوع روان‌شناسی اجتماعی تجربی غالباً براساس ملاک ایجاد می‌شود؛ زیرا واضع حقوق (خواه قوهٔ مقننه یا دادگاه) سعی می‌کند ملاک حقوقی را براساس معیار اخلاقی توجیه نماید.

۳. سیستمهای حقوقی ممکن است به شیوه‌های گوناگون و کاملاً صریح فضاهایی را به‌عنوان منطقهٔ آزاد حقوقی (منطقة الفراغ) در نظر بگیرند؛ جاهایی که فروعات یک اصل حقوقی نیاز دارد با توسل به ایده‌های اخلاقی تکمیل شود. بهترین مثالها در این زمینه، اسنادی مانند قوانین اساسی، منشورها و لوایح قانونی است؛ مثلاً، قلمرو ضمانت اجرایی «حق حیات، حق آزادی بیان، آزادی و امنیت فردی، و رفتار مساوی مطابق قانون» معمولاً نیاز دارد که با استمداد از مفاهیم اخلاقی تکمیل شود.

۴. ادعایی قوی‌تر مبنی بر اینکه وظیفهٔ واقعی حقوق، اجرای اخلاق است، وجود دارد. نام این ادعا را می‌توان «نظریهٔ اجرا» گذاشت. دربارهٔ این ادعا می‌توان به ممنوعیت قانونی همجنس‌بازی و

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1399.36.2.4.0]

جرم بودن آن اشاره کرد که نظریهٔ اجرا، وظیفهٔ واقعی و شایستهٔ حقوق را تبعیت از باورهای اخلاقی اکثریت شهروندان در این باره می‌داند.

به‌هرحال، براساس نظریهٔ ضدپوزیتیویسم (حقوق طبیعی)، حقوق و اخلاق در اصل به هم مرتبط و در نهایت، لازم و ملزوم یکدیگرند. اعتبار حقوق و اخلاق واقعی، مرهون ارزشهای بنیادینی است که شالودهٔ زندگی بشر را تشکیل می‌دهند (شینر، ۱۳۸۳). به این ترتیب، اگرچه مکاتب حقوقی مختلف در تعیین مبنای حقوق و قوانین اختلاف مبنایی دارند، اما به کمینه‌گرایی و بیشینه‌گرایی اخلاق در نسبتش با حقوق، اعتقاد راسخ دارند و به منزلهٔ یک ویژگی مشترک همگانی بر نقش مؤثر اخلاق بر حقوق تأکید می‌کنند، اما آشنایی با مفاهیم حقوقی و تعمیم آن در جامعه، بیش از هر چیز به آموزش صحیح نیازمند است. بنابراین، با آشکار شدن ارتباط وثیقی که میان مبانی حقوقی و اخلاقی وجود دارد باید دانست که یکی از مسائل مهم در رابطه با آموزش حقوق، این است که چگونه می‌توان آن را آموزش داد تا براساس آن، شاهد اجرای صحیح آن در جامعه و شناخت وظایف و تکالیف مبتنی بر آن از سوی دانش‌آموزان باشیم.

با توجه به عدم برنامه‌ریزی و تألیف واحدهای حقوقی در کتابهای درسی ابتدایی، پژوهشی نیز با عنوان «بررسی مطالب حقوقی در کتابهای درسی ابتدایی» وجود ندارد، اما پژوهشهایی موردی دربارهٔ برخی کتابهای ابتدایی وجود دارد که به بررسی میزان توجه به حقوق شهروندی در کتابهای درسی مطالعات اجتماعی و هدیه‌های آسمان پرداخته‌اند (عسکری‌سرکهنانی و رنجبرکلیبی، ۱۳۹۶؛ قائدی، چهارباشلو و خوشنویسان، ۱۳۹۳).

از آنجا که برنامه‌های درسی و تربیتی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران باید زمینه‌ساز «تربیت نسلی موحد، مؤمن و معتقد به معاد و آشنا و متعهد به مسئولیتها و وظایف در برابر خدا، خود، دیگران و طبیعت، حقیقت‌جو و خردمند، دانش‌پژوه و علاقه‌مند به علم و آگاهی، عدالت‌خواه و صلح‌جو، ظلم‌ستیز، جهادگر، شجاع و ایثارگر و وطن‌دوست، مهرورز، جمع‌گرا و جهانی‌اندیش، ولایت‌مدار و منتظر و تلاش‌گر در جهت تحقق حکومت عدل جهانی» (برنامه ملی درسی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۱: ۸) باشند، برای تحقق بخشیدن به این امر، کتابهای درسی دورهٔ ابتدایی باید با طرحهای گوناگون، مطالب و مفاهیم حقوقی را به سطح درک دانش‌آموزان این دوره برسانند. بر این اساس باید برای ارائهٔ محتوای مناسب در کتابهای این دوره هدف‌گذاری و برنامه‌ریزی شود تا زمینه‌های تربیت حقوقی و اخلاقی کودکان به مثابه سرمایه‌های اجتماعی برای نیل به شهروندانی مؤمن و مسلمان، آگاه، مسئول و توانمند در زندگی فردی و اجتماعی، دارای احساس تعلق و

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1399.36.2.4.0]

علاقه‌مندی به سرزمین ایران و افتخار به هویت اسلامی- ایرانی فراهم آید؛ به‌طوری‌که این شهروندان بتوانند نقشی مؤثر را در پیشرفت و توسعهٔ کشور ایران داشته باشند.

نمونه‌ای از اهداف اجتماعیِ «اهداف دورهٔ ابتدایی نظام آموزشی جمهوری اسلامی ایران» که در جلسهٔ ۶۴۷ شورای‌عالی آموزش و پرورش در تاریخ ۱۳۷۹/۲/۲۹، به تصویب رسیده است، عبارت‌اند از:

۱. به معلمین و اولیای مدرسه احترام می‌گذارد.

۲. به حق خود قانع است و حقوق دیگران را رعایت می‌کند.

۳. برای به‌دست‌آوردن حق خود از راههای درست تلاش می‌کند.

۴. مقررات مدرسه را می‌داند و به آنها عمل می‌کند.

۵. به رعایت مقررات اجتماعی علاقه نشان می‌دهد (مجموعه مصوبات شورای‌عالی آموزش و پرورش، راهنمای برنامه درسی فارسی، ۱۳۸۷).

در این مصوبه، اهداف اخلاقی و اجتماعی، در کنار اهداف دیگر، شرح داده شده که با توجه به نزدیکی اهداف اجتماعی به مطالب حقوقی، روی این اهداف تمرکز شده است. اهداف اجتماعی دورهٔ ابتدایی نشان‌دهندهٔ اهمیت آموزش مطالب حقوقی به کودکانی است که در دورهٔ ابتدایی تحصیل می‌کنند. این اهداف شامل شناخت مقررات مدرسه (به‌مثابهٔ اجتماعی کوچک و الگویی برای اجتماع بزرگ‌تر) و رعایت این مقررات، علاقه‌مندی به رعایت مقررات اجتماعی، قانع‌بودن به حق خود و رعایت حقوق دیگران، شناخت وظایف خود در مقابل خانواده، دوستان و همسایگان، انتخاب راه درست برای به‌دست‌آوردن حق خود و پایبندی به انجام دادن وظایف و مسئولیتهایی که به عهدهٔ دانش‌آموز دورهٔ ابتدایی است، می‌شود.

بر اساس برنامهٔ درسی ملی جمهوری اسلامی ایران «دانش‌آموزان نیاز دارند در آموزشهای مدرسه‌ای، فرصتهایی برای به چالش‌کشیدن ایده‌های خود و دیگران در خصوص مسائل اجتماعی در سطح محلی، ملی و جهانی در اختیار داشته باشند تا از این طریق روحیهٔ حقیقت‌جویی، عدالت‌خواهی، حق‌طلبی، تکلیف‌مداری، دعوتگری، مذاکره، انصاف و نوع‌دوستی و پذیرفتن مسئولیت الهی خود در قبال نوع بشر، خصوصاً محرومان و مستضعفان را پرورش دهند. آنان باید بتوانند ویژگیهای تمدن و فرهنگ ایرانی- اسلامی و تأثیر آن در توسعهٔ جامعه بشری را درک کرده و نقش خود را در جهان امروز برای حفظ و ارتقای موقعیت و جایگاه ایران در بین کشورهای منطقه و در سطح جهان بشناسند. آموزش تعامل مسئولانه با جامعه و مسائل آن و نیز ارتقای

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1399.36.2.4.0]

شایستگیها برای اصلاح دین‌مدارانه مسائل زندگی فردی و جمعی از کارکردهای مهم این حوزه است» (برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران،۱۳۹۱: ۳۲).

با توجه به جهت‌گیری برنامهٔ درسی ملی، یکی از رویکردهای کتابهای درسی باید ارائهٔ مطالب حقوقی به دانش‌آموزان باشد. شروع پرورش افراد یک جامعه باید از نظر قانون‌مداری، قانون‌پذیری و مسئولیت‌پذیری و آشناشدن با قانون و حقوق از دورهٔ کودکی و ابتدایی که زیربنایی‌ترین دورهٔ آموزش است، باشد. افزون بر این برقراری ارتباط و تعامل میان دانش‌آموز و محیط پیرامونی او و همچنین ایفای نقشی که در برنامهٔ درسی ملی برای او در نظر گرفته شده، بی‌شک نیازمند فراگیری مطالب حقوقی و مهارت‌یابی برای ارتقای شایستگیهای مورد نیاز اصلاح دین‌مدارانهٔ مسائل زندگی فردی و جمعی اوست.

در این تحقیق به شناخت و آشنایی دانش‌آموزان در زمینهٔ مقولهٔ نهادهای اجتماعی عنایت ویژه شده است. نهاد اجتماعی که در مواردی سازمان اجتماعی نیز نامیده شده یکی از ساختارهای اجتماعی است. نهادها، ساختارها و سازوکارهای نظم و همکاری هستند که رفتار گروههای انسانی را در اجتماعات معین، راهبری می‌کنند. نهادها، از طریق اهداف اجتماعی و پایداری آن و مقاصد افراد بازشناسی می‌شوند و با ساختن و تقویت قواعد، رفتار افراد را در مناسبات اجتماعی هدایت می‌کنند. واژهٔ نهاد، معمولاً برای اشاره به آداب و رسوم و الگوهای رفتاری که برای جامعه و همچنین سازمانهای رسمی خاص دولتی و خدمات عمومی اهمیت دارد، به کار می‌رود. نهادها، به منزلهٔ ساختارها و سازوکارهای نظم اجتماعی، درمیان افراد جامعه، یکی از اصلی‌ترین موضوعات مطالعه در علوم اجتماعی و اقتصاد و در رشتهٔ حقوق، دغدغهٔ اصلی، به شمار می آیند (تلخیص‌شده از ویکی‌پدیا).

البته منظور از مطالب حقوقی فقط مقوله‌هایی مانند مقررات حاکم بر خانه، مدرسه و اجتماع نیست، بلکه مطالبی که در حوزهٔ شناخت حقوق فردی (شامل حقوق دانش‌آموز در مدرسه مانند حق داشتن شرایط مطلوب برای آموزش در خانواده مانند حق بر غذا و پوشاک) یا مطالبی که در زمینهٔ حقوق اجتماعی (شامل شناخت و رعایت حقوق اعضای خانواده، همسایگان، هم‌محلیها و همکلاسیها در مدرسه، آشنایی با حقوق شهروندی و چگونگی بهره‌مندی از آن) و حوزهٔ عرف و اخلاق اجتماعی مطرح می‌شود، را نیز دربر می‌گیرد.

عرف در لغت دارای دو معناست: ۱. معرفت و شناسایی؛ ۲. امر پسندیده و مستحسن (گروهی از نویسندگان، ۱۳۸۰). مرحوم طبرسی در مجمع‌البیان در تعریف عرف آورده است: عرف ضد نکر

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1399.36.2.4.0]

است؛ هر خصلت نیکویی که عقل خوبی آن را تشخیص دهد و نفس به آن آرامش یابد عرف گویند (طبرسی، ۱۳۷۹). در اصطلاح برای عرف تعاریف بسیار بیان شده است، مثلاً فقها گفته اند: «عرف عبارت است از روش مستمر قومی در گفتار یا رفتار، که به آن عادت و تعامل نیز می‌گویند (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۰). عرف پدیده‌ای است که نوع مردم به جهت ایمان و اعتقاد به آن، آن را بدون احساس ناراحتی، انجام می‌دهند و مخالفت با آن احساسات افراد را جریحه‌دار می‌کند، به‌گونه‌ای که گاهی در برابر اشخاص مختلف از خود عکس‌العمل نشان می‌دهند. چنین عرفی در واقع «قانون نانوشته‌ای» است که با توافق مشترک و همگانی پابرجا شده است. این پدیدهٔ اجتماعی نتیجهٔ عمل متمادی و مکرری است که اثر قرارداد ضمنی و مشترک را میان مردم پیدا کرده است و وجود یک حس حقوقی را در میان مردم نشان می‌دهد و با مقتضیات زندگی اجتماعی نیز هماهنگ است، به‌گونه‌ای که با تغییر اخلاق، رسوم و اوضاع اجتماعی، اقتصادی و فرهنگ مردم تغییر می‌کند. قانون نیز به جهت حفظ نظم و آرامش جامعه به عرف احترام می‌گذارد و رعایت آن را لازم می‌شمارد و تخلف از آن را موجب اخلال در نظم می‌داند. عرف از تأثیرگذارترین عوامل در شکل‌گیری و تغییر نهادهای اجتماعی نیز هست و در این پژوهش، عنایتی ویژه به آشنایی دانش‌آموزان با نهادهای اجتماعی و موارد حقوقی آنها شده است.

پژوهش حاضر برآن است تا به دو پرسش زیر پاسخ دهد:

۱. مطالب حقوقی تا چه میزان در کتابهای درسی مورد بررسی در دورهٔ ابتدایی وجود دارد؟

۲. مطالب حقوقی ارائه شده در کتابهای درسی مورد بررسی در دورهٔ ابتدایی دارای چه مؤلفه‌هایی هستند؟

روش پژوهش

جامعهٔ آماری این پژوهش کتابهای درسی فارسی، هدیه‌های آسمان، مطالعات اجتماعی، تفکر و پژوهش، و کار و فناوری شش پایهٔ دورهٔ ابتدایی (در مجموع ۵۱ جلد کتاب دورهٔ ابتدایی) است و نمونه شامل ۱۷ کتابی است که قابلیت ارائهٔ مطالب حقوقی را داشته‌اند. روش نمونه‌گیری با توجه به ظرفیت کتابهای مورد بررسی که بالقوه می‌توانند ارائه‌دهندهٔ مطالب حقوقی باشند، هدفمند انتخاب شده است. این پژوهش براساس تحلیل محتوای توصیفی انجام شده است. مقوله‌های خاصی که با مطالب حقوقی در کتابهای درسی ابتدایی وجود دارند، مبنای بررسی این مقوله‌ها از جنس مفاهیم حقوقی مانند مقررات حاکم بر خانه، مدرسه و اجتماع است و همچنین شناخت حقوق فردی (شامل حقوق دانش‌آموز در مدرسه مانند حق آموزش در خانواده (مانند حق بر غذا و

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1399.36.2.4.0]

پوشاک) و حقوق اجتماعی (شامل حقوق اعضای خانواده، همسایگان، هم‌محلیها و همکلاسیها در مدرسه، حقوق شهروندی و ...) بوده اند.

در این پژوهش روش و ابزار گردآوری اطلاعات، روش بررسی اسناد و مدارک بوده است. به این صورت که مبنای استخراج مطالب حقوقی احصا و براساس آن به گردآوری داده‌ها پرداخته شده است. راهنمای برنامهٔ درسی مطالعات اجتماعی برای دورهٔ آموزش عمومی (۱۳۸۸) یکی از منابعی است که مبنای استخراج مطالب حقوقی در کتابهای درسی دورهٔ ابتدایی است که راهبردی موضوعی برای مفاهیم کلیدی حقوق و قوانین دورهٔ ابتدایی دارد.

به این ترتیب، محتوای کتابهای درسی در سه بخش متن، تصویرها و فعالیتها بر اساس جدول تحلیل محتوا، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و مقیاس تحلیل محتوای یک متن، یک جمله کامل در نظر گرفته شده است. مقیاس تحلیل تصویرها نیز یک تصویر یا عکس و مقیاس تحلیل برای فعالیتها، فعالیتهای آخر درس بوده است.

پیش از پرداختن به داده‌های گردآوری‌شده از این کتابها، ذکر این نکته ضروری است که فارغ از رویکرد مؤلفان کتابهای درسی مذکور که معمولاً براساس راهنمای برنامهٔ درسی هر درس به تألیف این کتابها اقدام کرده‌اند، هر آنچه به تصریح یا به تلویح (در متون، تصاویر و فعالیتها) نشانه‌هایی از مطالب حقوقی در کتابهای مورد بررسی را داشته، در این پژوهش در نظر گرفته شده است.

یافته‌ها

۱. کتابهای فارسی (بخوانیم)

راهنمای برنامهٔ درسی سندی مشتمل بر اهداف و اصول دورهٔ تحصیلی، رویکرد و منطق حاکم بر برنامهٔ درسی، اهداف مادهٔ درسی، تنظیم محتوا، روشهای یاددهی- یادگیری مناسب و شیوه‌های ارزشیابی است. این سند در واقع راهنمای عمل تولیدکنندگان مواد آموزشی است. از مهم‌ترین اهداف کتابهای فارسی (بخوانیم) برای دانش‌آموزان دورهٔ ابتدایی (پایه‌های اول تا ششم)، کسب مهارت خواندن دانش‌آموزان است، اما با توجه به راهنمای برنامه درسی فارسی دورهٔ ابتدایی دفتر تألیف کتابهای درسی، این برنامه اهداف مشترکی با دیگر برنامه‌های درسی دارد که عبارت‌اند از:

- تقویت اخلاق فردی و اجتماعی به منظور تربیت شهروند مطلوب،
- آشنایی با نهادهای اجتماعی و سازمانهای موجود در ایران (راهنمای برنامه درسی فارسی دوره ابتدایی، ۱۳۸۷).

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1399.36.2.4.0]

تحلیل و بررسی کمّی داده‌ها: در کتابهای فارسی دورهٔ ابتدایی می‌توان در قالب داستانها و تمثیلهایی که در ادبیات غنی ما وجود دارد به ارائهٔ سادهٔ مفاهیم و مطالب حقوقی نیز پرداخت، اما جدول فراوانی مطالب حقوقی در کتابهای فارسی دورهٔ ابتدایی و نمودار آن، نشان‌دهندهٔ عدم توجه کافی به این مطالب در آنهاست و عدم توالی برنامه‌ریزی‌شده برای ارائهٔ مفاهیم را نشان می‌دهد. گرچه در پایه‌های اول و دوم ابتدایی تا حدی (به‌طور غیرمستقیم) ارائهٔ مطالب حقوقی روند صعودی داشته، اما در چهار سال پایانی دورهٔ ابتدایی (پایه‌های سوم تا ششم) که بستری مناسب‌تر برای ارائهٔ مطالب حقوقی به دانش‌آموزان ابتدایی به نسبت دو پایهٔ اول و دوم آن است، آمار ارائهٔ این مطالب، سیر نزولی پیدا کرده و به‌شدت کاهش یافته است. بنا بر داده‌های هر یک از شش کتاب فارسی (بخوانیم) دورهٔ ابتدایی که به‌طور جداگانه گردآوری شده، اطلاعات کلی و فراوانی مربوط به آنها در جدول شماره ۱ و ۲ و نمودار ۱ ارائه شده است.

جدول ۱: توزیع فراوانی مطالب حقوقی در متون، تصاویر و فعالیتهای کتابهای فارسی (بخوانیم) شش پایهٔ ابتدایی

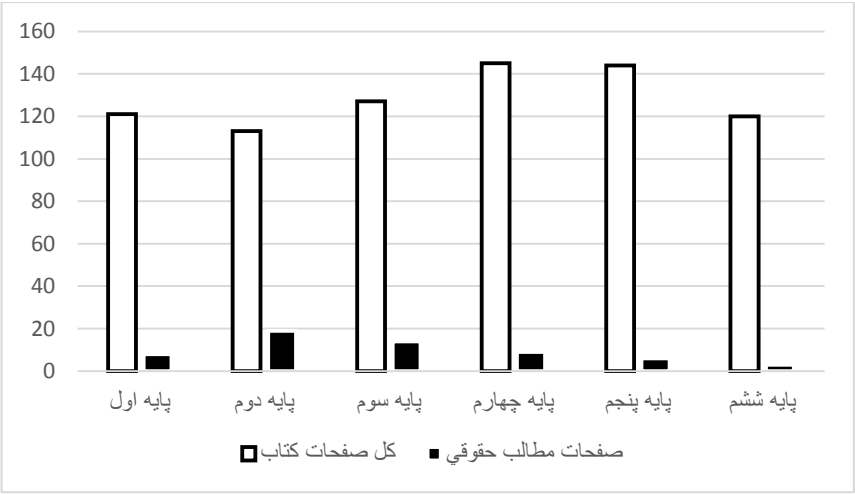
پایه‌ها / ابعاد تحلیل	پایهٔ اول	پایهٔ دوم	پایهٔ سوم	پایهٔ چهارم	پایهٔ پنجم	پایهٔ ششم	جمع
متن	۰	۸	۵	۲	۱	۲	۱۸
تصویر	۸	۶	۶	۶	۲	۱	۲۹
فعالیت	۰	۵	۳	۱	۳	۰	۱۲
جمع	۸	۱۹	۱۴	۹	۶	۳	۵۹

جدول ۲: میزان درصد مطالب حقوقی در صفحات کتابهای فارسی (بخوانیم) شش‌پایهٔ ابتدایی

پایه‌ها / ابعاد تحلیل	پایهٔ اول	پایهٔ دوم	پایهٔ سوم	پایهٔ چهارم	پایهٔ پنجم	پایهٔ ششم	جمع
تعداد کل صفحات درسها در هر پایه	۱۲۱	۱۱۳	۱۲۷	۱۴۵	۱۴۴	۱۲۰	۷۷۰
تعداد صفحاتی که با متن، تصویر و فعالیت، مطالب حقوقی را ارائه کرده‌اند	۸	۱۹	۱۴	۹	۶	۳	۵۹
درصد ارائهٔ مطالب حقوقی در هر پایه	٪ ۶/۵	٪ ۱۷	٪ ۱۱	٪ ۶	٪ ۴	٪ ۲/۵	٪ ۷/۵

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1399.36.2.4.0]

نمودار ۱ : توزیع فراوانی مطالب حقوقی در کتابهای فارسی (بخوانیم) شش‌پایهٔ ابتدایی

تحلیل و بررسی کیفی داده‌ها: تحلیل کیفی داده‌ها با بهره‌گیری از مفاهیم مربوط به اهداف اجتماعی دورهٔ ابتدایی، ارزشهای اخلاقی و عرفی جامعه، انجام شده است که این مطالب در پیشگیری از بزه در کودکان نیز مؤثرند. مقوله‌های جدول شماره ۳ مربوط به شش پایهٔ ابتدایی و دربرگیرندهٔ مفاهیمی است که برای دانش‌آموزان دورهٔ ابتدایی قابل درک است و آنها با آشنایی و عمل به وظایف و مسئولیتهای اجتماعی و حقوقی خود که در جدول درج شده است، در مسیر تربیت شهروند قانون‌مدار قرار می‌گیرند و با آگاهی از حقوق خود و دیگران، از انجام بزه دور می‌شوند. جدول ۳ نشان می‌دهد که میزان مؤلفه‌های علاقه‌مندی به رعایت مقررات اجتماعی [و دینی]، آشنایی با نهادهای جامعه و کارکرد آنها، آگاهی از ارزشهای جامعه و رعایت آنها، آگاهی از مقررات مدرسه و عمل به آنها، دوست داشتن میهن و هم‌میهنان خود، و آشنایی با مواد قانونی (داخلی و بین‌المللی)، به ترتیب بیشتر در کتاب فارسی (بخوانیم) شش پایهٔ ابتدایی به‌کار رفته است.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1399.36.2.4.0]

جدول ۳: توزیع فراوانی مقوله‌های تحقیق در کتابهای فارسی (بخوانیم) شش‌پایهٔ ابتدایی

مؤلفه / پایه	آشنایی با مواد قانونی (داخلی و بین‌المللی)	آشنایی با نهادهای جامعه و کارکرد آنها	آگاهی از ارزشهای جامعه و رعایت آنها	دوست داشتن میهن و هم‌میهنان خود	تذکر اشتباهات دیگران با رعایت احترام به آنها	پذیرش نظرات اصلاحی دیگران در مورد خود	پایبندی به انجام دادن مسئولیتهایی که به عهدهٔ او می‌گذارند	علاقه‌مندی به رعایت مقررات اجتماعی [و دینی]	آگاهی از مقررات مدرسه و عمل به آنها	قانع بودن به حق خود و رعایت حقوق دیگران	دوست داشتن همکلاسیهای خود و کمک به آنها	تلاش برای به‌دست‌آوردن حق خود از راههای درست	احترام به معلمان و اولیای مدرسه	دوست داشتن اعضای خانواده و کمک به آنها در انجام دادن کارها	آگاهی از وظایف خود در مقابل خانواده، دوستان و همسایگان	جمع
اول		۳	۲		۱			۳	۳							۱۲
دوم		۳	۳		۲			۲	۱							۱۱
سوم		۴						۳	۱							۸
چهارم		۱	۲					۱								۴
پنجم			۲					۳								۵
ششم	۱		۱													۲
جمع	۱	۱۱	۱۰		۳			۱۲	۵							۴۲

۲. کتابهای هدیه‌های آسمان

از اهداف اساسی کتابهای هدیه‌های آسمان برای دانش‌آموزان دورهٔ ابتدایی (پایه‌های دوم تا ششم)، آشنایی دانش‌آموزان با احکام شرعی مورد نیاز کودک و نوجوان و همچنین تمایل به عمل به آن احکام است. آشنایی با اهم امور اخلاقی و آداب اسلامی مورد نیاز در زندگی کودک و نوجوان و همچنین گرایش و علاقه‌مندی به مشارکت در مراسم دینی و مراسم مربوط به انقلاب اسلامی از دیگر اهداف مهم کتابهای هدیه‌های آسمان است (سند برنامه درسی ملی،۱۳۹۱).

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1399.36.2.4.0]

تحلیل و بررسی داده‌ها: کتابهای هدیه‌های آسمان دورهٔ ابتدایی با توجه به ارائهٔ آداب اخلاقی و اجتماعی اسلامی به دانش‌آموزان می‌توانند در قالب آیات و روایاتی که در دین مبین اسلام وجود دارد و همچنین احکامی که به عنوان مقررات دین محسوب می‌شوند به ارائهٔ مفاهیم و مطالب حقوقی بپردازند. جدول فراوانی مطالب حقوقی در کتابهای هدیه‌های آسمان دورهٔ ابتدایی نشان‌دهندهٔ این است که عنایتی به ارائهٔ مطالب حقوقی در آنها وجود دارد. گرچه از پایهٔ دوم ابتدایی ارائهٔ مطالب حقوقی روند خوبی را شروع می‌کند اما این روند در پایهٔ سوم سیر نزولی پیدا می‌کند و مجدداً از پایهٔ چهارم تا پنجم حالت صعودی پیدا می‌کند. در سال پایانی دورهٔ ابتدایی (پایهٔ ششم) که بستری مناسب‌تر برای ارائهٔ مطالب حقوقی به دانش‌آموزان ابتدایی است، ارائهٔ این مطالب، کاهش یافته است.

بنا بر داده های هریک از پنج کتاب هدیه‌های آسمان دورهٔ ابتدایی که به‌طور جداگانه گردآوری شده، اطلاعات کلی و فراوانی مربوط به آنها در جدول شماره ۴ و ۵ و نمودار ۲ ارائه شده است.

جدول۴: میزان فراوانی مطالب حقوقی در کتابهای هدیه‌های آسمان پنج‌پایهٔ ابتدایی

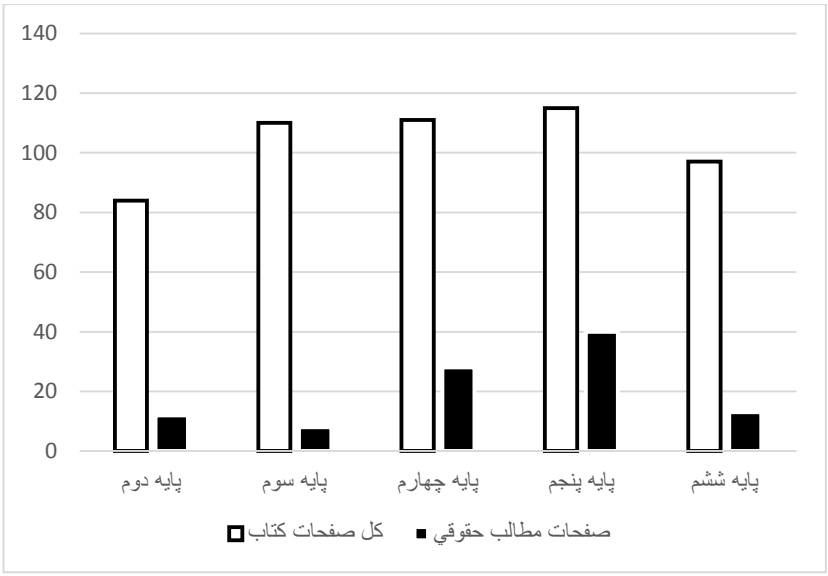
ابعاد تحلیل / پایه‌ها	پایهٔ دوم	پایهٔ سوم	پایهٔ چهارم	پایهٔ پنجم	پایهٔ ششم	جمع
متن	۷	۱	۷	۱۷	۸	۴۰
تصویر	۴	۳	۱۰	۱۳	۳	۳۳
فعالیت	۱	۴	۱۱	۱۰	۲	۲۸
جمع	۱۲	۸	۲۸	۴۰	۱۳	۱۰۱

جدول ۵: میزان درصد مطالب حقوقی در کتابهای هدیه‌های آسمان پنج‌پایهٔ ابتدایی

ابعاد تحلیل / پایه‌ها	پایهٔ دوم	پایهٔ سوم	پایهٔ چهارم	پایهٔ پنجم	پایهٔ ششم	جمع
تعداد کل صفحات درسها در هر پایه	۸۴	۱۱۰	۱۱۱	۱۱۵	۹۷	۵۱۷
تعداد صفحاتی که با متن، تصویر و فعالیت، مطالب حقوقی را ارائه کرده‌اند	۱۲	۸	۲۸	۴۰	۱۳	۱۰۱
درصد ارائهٔ مطالب حقوقی در هر پایه	٪۱۴	٪ ۷	٪ ۲۵	٪ ۳۵	٪ ۱۳/۵	٪ ۱۹/۵

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1399.36.2.4.0]

نمودار ۲: فراوانی مطالب حقوقی در کتابهای هدیه‌های آسمان پنج پایهٔ ابتدایی

تحلیل و بررسی کیفی داده‌ها: تحلیل کیفی داده‌ها با بهره‌گیری از مفاهیم مربوط به اهداف اجتماعی دورهٔ ابتدایی، ارزشهای اخلاقی و عرفی جامعه، انجام شده که این مطالب در پیشگیری از بزه در کودکان نیز مؤثرند. مقوله‌های جدول شماره ۶ مربوط به پنج پایهٔ ابتدایی و دربرگیرندهٔ مفاهیمی است که برای دانش‌آموزان دورهٔ ابتدایی قابل درک است و آنها با آشنایی و عمل به وظایف و مسئولیتهای اجتماعی و حقوقی خود که در جدول درج شده است، در مسیر تربیت شهروند قانون‌مدار قرار می‌گیرند و با آگاهی از حقوق خود و دیگران، از انجام بزه دور می‌شوند. جدول شماره ۶ نشان می‌دهد که میزان مؤلفه‌های آشنایی با مطالب مربوط به مفاد منشور حقوق شهروندی، علاقه‌مندی به رعایت مقررات اجتماعی [و دینی]، آشنایی با نهادهای جامعه و کارکرد آنها، آشنایی با مواد قانونی (داخلی و بین‌المللی)، وظایف خود در مقابل خانواده، دوستان و همسایگان، آگاهی از ارزشهای جامعه و رعایت آنها، آگاهی از مقررات مدرسه و عمل به آنها، دوست داشتن میهن و هم‌میهنان خود، و احترام به معلمان و اولیای مدرسه، به ترتیب بیشتر در کتابهای هدیه‌های آسمان پنج پایهٔ ابتدایی به‌کار رفته است.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1399.36.2.4.0]

جدول ۶: توزیع فراوانی مقوله‌های پژوهش در کتابهای هدیه‌های آسمان پنج پایهٔ ابتدایی

مؤلفه / پایه	آشنایی با مطالب مربوط به مفاد منشور حقوق شهروندی	آشنایی با مواد قانونی (داخلی و بین‌المللی)	آشنایی با نهادهای جامعه و کارکرد آنها	آگاهی از ارزشهای جامعه و رعایت آنها	دوست داشتن میهن و هم‌میهنان خود	تذکر اشتباهات دیگران با رعایت احترام به آنها	پایبندی به انجام دادن مسئولیتهایی که به عهدهٔ او می‌گذارند	علاقه‌مندی به رعایت مقررات اجتماعی [و دینی]	آگاهی از مقررات مدرسه و عمل به آنها	قانع بودن به حق خود و رعایت حقوق دیگران	دوست داشتن همکلاسیهای خود و کمک به آنها	تلاش برای به‌دست‌آوردن حق خود از راههای درست	احترام به معلمان و اولیای مدرسه	دوست داشتن اعضای خانواده و کمک به آنها در انجام دادن کارها	آگاهی از وظایف خود در مقابل خانواده، دوستان و همسایگان	جمع
دوم	۱		۱					۱	۱				۱			۵
سوم								۳							۱	۴
چهارم	۱	۱	۲					۱							۱	۶
پنجم	۳	۲	۲	۱				۱							۲	۱۱
ششم	۲	۲	۱	۱	۱				۱						۱	۹
جمع	۷	۵	۶	۲	۱			۶	۲				۱		۵	۳۵

۳. کتابهای مطالعات اجتماعی

مطالعات اجتماعی یک حوزهٔ مهم یادگیری است که از انسان و تعامل او با محیطهای گوناگون بحث می‌کند و رشته‌های گوناگون چون حقوق و مطالعات زیست‌محیطی و نظایر آن را دربرمی‌گیرد. از اهداف مهم کتابهای مطالعات اجتماعی برای دانش‌آموزان دورهٔ ابتدایی (پایه‌های سوم تا ششم)، ایجاد احساس مسئولیت و تعهد دانش‌آموزان برای رعایت تکالیف اخلاقی و وظایف فردی، اجتماعی و شهروندی در سطوح مختلف (زندگی خانوادگی، مدرسه، محله، کشور، جهان) است و همچنین علاقه‌مندی به حاکمیت و اجرای قوانین، احقاق حقوق در زندگی فردی و

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1399.36.2.4.0]

اجتماعی و اعتقاد به ظلم‌ستیزی و حمایت از مظلومان، نیازمندان و مستضعفان در سطوح مختلف (محلی تا جهانی) است (راهنمای برنامه درسی مطالعات اجتماعی برای دوره آموزش عمومی، ۱۳۸۸).

تحلیل و بررسی کمی داده‌ها: با توجه به اینکه درس مطالعات اجتماعی دورهٔ ابتدایی می‌تواند بستری مناسب برای طرح مباحث مربوط به حقوق باشد، لازم است این مطالب به صورتی منسجم‌تر ارائه شود و توازن در پراکندگی نسبت به سنوات تحصیلی، رعایت شود، چنان‌که مطالب حقوقی با توجه به سن دانش‌آموزان در اولین پایهٔ ارائهٔ این درس (سوم ابتدایی) با مطالب کلی‌تر و ابتدایی‌تر مطرح شود و از پایه‌های بالاتر (چهارم به بعد) مطالب دقیق‌تر و جزئی‌تر حقوقی آورده شود که میزان آن هم می‌تواند به لحاظ کمی بیشتر شود. با توجه به نمودار فراوانی مطالب حقوقی در کتابهای مطالعات اجتماعی، روند ارائهٔ مطالب حقوقی از پایهٔ سوم ابتدایی به بالاتر (چهارم تا ششم)، صعودی بوده است.

به این ترتیب، هریک از چهار کتاب مطالعات اجتماعی دورهٔ ابتدایی به‌طور جداگانه با درج مطالب حقوقی در جدولهای تحلیل محتوا بررسی شد. اطلاعات کلی و فراوانی مربوط به آنها در جدول شماره ۷ و ۸ و نمودار شماره ۳ ارائه شده است.

جدول ۷: میزان فراوانی مطالب حقوقی در کتابهای مطالعات اجتماعی چهار پایهٔ ابتدایی

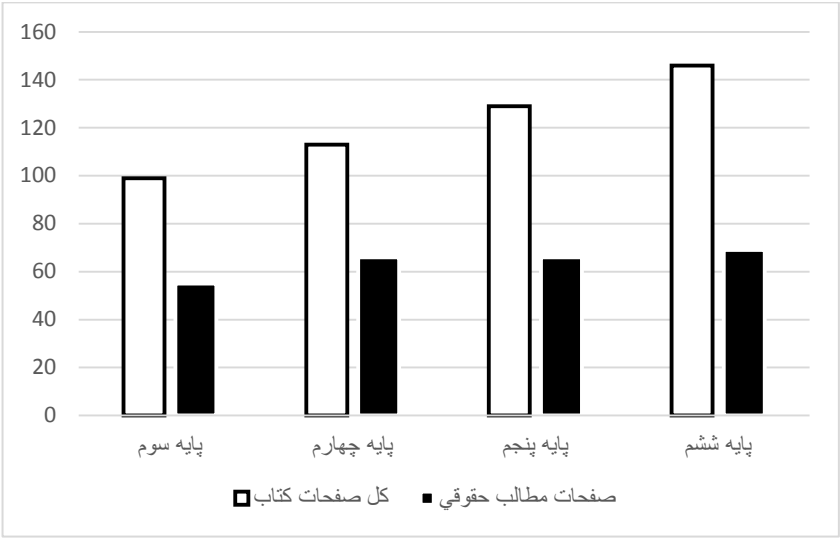
ابعاد تحلیل / پایه‌ها	پایهٔ سوم	پایهٔ چهارم	پایهٔ پنجم	پایهٔ ششم	جمع
متن	۱۵	۲۲	۲۷	۲۴	۸۸
تصویر	۲۲	۲۷	۲۶	۲۷	۱۰۲
فعالیت	۱۸	۱۷	۱۳	۱۸	۶۶
جمع	۵۵	۶۶	۶۶	۶۹	۲۵۶

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1399.36.2.4.0]

جدول ۸: میزان درصد مطالب حقوقی در کتابهای مطالعات اجتماعی چهار پایهٔ ابتدایی

ابعاد تحلیل / پایه‌ها	پایهٔ سوم	پایهٔ چهارم	پایهٔ پنجم	پایهٔ ششم	جمع
تعداد کل صفحات درسها در هر پایه	۹۹	۱۱۳	۱۲۹	۱۴۶	۴۸۷
تعداد صفحاتی که با متن، تصویر و فعالیت، مطالب حقوقی را ارائه کرده‌اند	۵۵	۶۶	۶۶	۶۹	۲۵۶
درصد ارائهٔ مطالب حقوقی در هر پایه	٪ ۵۵/۵	٪ ۵۸/۵	٪ ۵۱	٪ ۴۷	٪ ۵۲/۵

نمودار ۳: فراوانی مطالب حقوقی در کتابهای مطالعات اجتماعی چهار پایهٔ ابتدایی

تحلیل و بررسی کیفی داده‌ها: تحلیل کیفی داده‌ها با بهره‌گیری از مفاهیم مربوط به اهداف اجتماعی دورهٔ ابتدایی، ارزشهای اخلاقی و عرفی جامعه انجام شده است که این مطالب در پیشگیری از بزه در کودکان نیز مؤثرند. مقوله‌های جدول شماره ۹ مربوط به چهار پایهٔ ابتدایی و دربرگیرندهٔ مفاهیمی است که برای دانش‌آموزان دورهٔ ابتدایی قابل درک است و آنها با آشنایی و عمل به وظایف و مسئولیتهای اجتماعی و حقوقی خود که در جدول درج شده است، در مسیر تربیت شهروند قانون‌مدار قرار می‌گیرند و با آگاهی از حقوق خود و دیگران، از انجام بزه دور می‌شوند. جدول شماره ۹ نشان می‌دهد که میزان مؤلفه‌های آشنایی با مواد قانونی (داخلی و

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1399.36.2.4.0]

بین‌المللی)، دوست داشتن میهن و هم‌میهنان خود، آشنایی با نهادهای جامعه و کارکرد آنها، علاقه‌مندی به رعایت مقررات اجتماعی [و دینی]، آشنایی با مطالب مربوط به مفاد منشور حقوق شهروندی، آگاهی از ارزشهای موجود جامعه و رعایت آنها، مقررات مدرسه و عمل به آنها، و آگاهی از وظایف خود در مقابل خانواده، دوستان و همسایگان، به ترتیب بیشتر در کتاب مطالعات اجتماعی چهار پایهٔ ابتدایی به‌کار رفته است.

جدول ۹: توزیع فراوانی مقوله‌های پژوهش در کتاب مطالعات اجتماعی چهارپایهٔ ابتدایی

مؤلفه / پایه	آشنایی با مطالب مربوط به مفاد منشور حقوق شهروندی	آشنایی با مواد قانونی (داخلی و بین‌المللی)	آشنایی با نهادهای جامعه و کارکرد آنها	آگاهی از ارزشهای جامعه و رعایت آنها	دوست داشتن میهن و هم‌میهنان خود	تذکر اشتباهات دیگران با رعایت احترام به آنها	پایبندی به انجام دادن مسئولیتهایی که به عهدهٔ او می‌گذارند	علاقه‌مندی به رعایت مقررات اجتماعی [و دینی]	آگاهی از مقررات مدرسه و عمل به آنها	قانع بودن به حق خود و رعایت حقوق دیگران	دوست داشتن همکلاسیهای خود و کمک به آنها	تلاش برای به‌دست‌آوردن حق خود از راههای درست	احترام به معلمان و اولیای مدرسه	دوست داشتن اعضای خانواده و کمک به آنها در انجام دادن کارها	آگاهی از وظایف خود در مقابل خانواده، دوستان و همسایگان	جمع
سوم	۱	۱	۴		۱			۴	۱						۲	۱۴
چهارم	۲	۲	۴	۲	۳			۲								۱۵
پنجم	۳	۹	۴		۳			۳								۲۲
ششم	۲	۱۰	۱	۱	۷			۲	۲						۱	۲۶
جمع	۸	۲۲	۱۳	۳	۱۴			۱۱	۳						۳	۷۷

۴. کتاب تفکر و پژوهش

از مهم‌ترین اهداف کتاب تفکر و پژوهش برای دانش‌آموزان دورهٔ ابتدایی (پایهٔ ششم)، فراهم کردن فرصتی برای شکل‌گیری و تقویت روش و منش تفکر و تعقل دانش‌آموزان براساس فطرت

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1399.36.2.4.0]

خدادادی آنان است. این درس درصدد است دانش‌آموزان با ظرفیتهای فکری خود در حکم یک انسان آشنا شوند و معیارهای خود را بررسی و انتخاب کنند و در زندگی به‌کار ببندند.

تحلیل و بررسی کمی داده‌ها: با توجه به اینکه درس تفکر و پژوهش پایهٔ ششم ابتدایی برای شکل‌گیری و تقویت روش و منش تفکر و تعقل دانش‌آموزان تألیف شده است، از زمینهٔ مساعد آن می‌توان برای ارائهٔ مطالب حقوقی بیشتر استفاده کرد، زیرا نقشی اساسی در قانون‌مدار شدن دانش‌آموزان دارد. با توجه به نمودار فراوانی مطالب حقوقی در کتاب تفکر و پژوهش پایهٔ ششم ابتدایی (نمودار ۴)، این میزان (۱۰ درصد) را می‌توان بسیار افزایش داد.

بنا بر داده‌های گردآوری شدهٔ کتاب تفکر و پژوهش پایهٔ ششم ابتدایی، اطلاعات کلی و فراوانی مربوط به آنها در جدول شماره ۱۰ و ۱۱ ارائه شده است.

جدول ۱۰: میزان فراوانی مطالب حقوقی در کتاب تفکر و پژوهش پایهٔ ششم ابتدایی

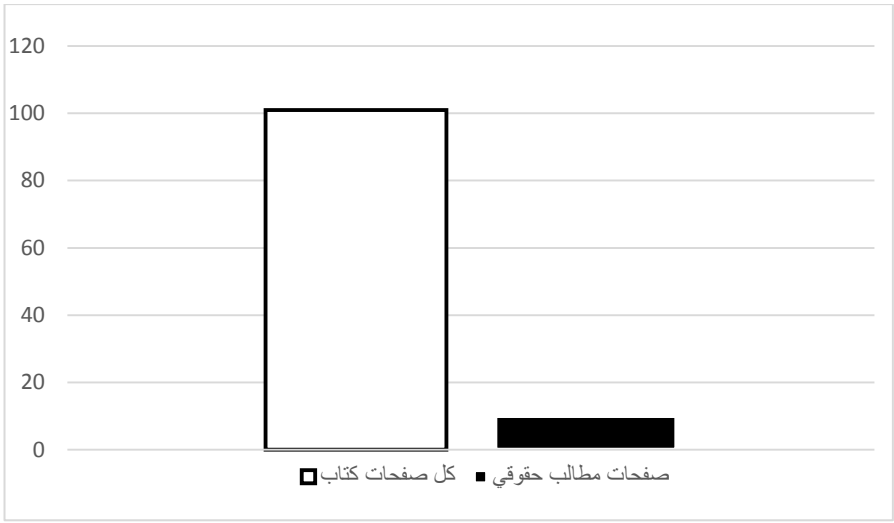
ابعاد تحلیل / پایه	ششم
متن	۵
تصویر	۰
فعالیت	۵
جمع	۱۰

جدول ۱۱: میزان درصد مطالب حقوقی در کتاب تفکر و پژوهش پایهٔ ششم ابتدایی

ابعاد تحلیل / پایه	پایهٔ ششم
تعداد کل صفحات درسها در پایه	۱۰۱
تعداد صفحاتی که با متن، تصویر و فعالیت، مطالب حقوقی را ارائه کرده‌اند	۱۰
درصد ارائهٔ مطالب حقوقی در پایه	٪ ۱۰

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1399.36.2.4.0]

نمودار ۴: فراوانی مطالب حقوقی در کتاب تفکر و پژوهش پایهٔ ششم ابتدایی

تحلیل و بررسی کیفی داده‌ها: تحلیل کیفی داده‌ها با بهره‌گیری از مفاهیم مربوط به اهداف اجتماعی دورهٔ ابتدایی، ارزشهای اخلاقی و عرفی جامعه، انجام شده که این مطالب در پیشگیری از بزه در کودکان نیز مؤثرند. مقوله‌های جدول شماره ۱۲ مربوط به پایهٔ ششم ابتدایی و دربرگیرندهٔ مفاهیمی است که برای دانش‌آموزان دورهٔ ابتدایی قابل درک است و آنها با آشنایی و عمل به وظایف و مسئولیتهای اجتماعی و حقوقی خود که در جدول درج شده است، در مسیر تربیت شهروند قانون‌مدار قرار می‌گیرند و با آگاهی از حقوق خود و دیگران، از انجام بزه دور می‌شوند. جدول شماره ۱۲ نشان می‌دهد که میزان مؤلفه‌های آگاهی به ارزشهای جامعه و رعایت آنها، آشنایی با مطالب مربوط به مفاد منشور حقوق شهروندی، علاقه‌مندی به رعایت مقررات اجتماعی [و دینی]، و آشنایی با مواد قانونی (داخلی و بین‌المللی) به ترتیب بیشتر در کتاب تفکر و پژوهش پایهٔ ششم به‌کار رفته است.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1399.36.2.4.0]

جدول ۱۲: توزیع فراوانی مقوله‌های پژوهش در کتاب تفکر و پژوهش پایهٔ ششم ابتدایی

مؤلفه / پایه	آشنایی با مطالب مربوط به مفاد منشور حقوق شهروندی	آشنایی با مواد قانونی (داخلی و بین‌المللی)	آشنایی با نهادهای جامعه و کارکرد آنها	آگاهی از ارزشهای جامعه و رعایت آنها	دوست داشتن میهن و هم‌میهنان خود	تذکر اشتباهات دیگران با رعایت احترام به آنها	پایبندی به انجام دادن مسئولیتهایی که به عهدهٔ او می‌گذارند	علاقه‌مندی به رعایت مقررات اجتماعی [و دینی]	آگاهی از مقررات مدرسه و عمل به آنها	قانع بودن به حق خود و رعایت حقوق دیگران	دوست داشتن همکلاسیهای خود و کمک به آنها	تلاش برای به‌دست‌آوردن حق خود از راههای درست	احترام به معلمان و اولیای مدرسه	دوست داشتن اعضای خانواده و کمک به آنها در انجام دادن کارها	آگاهی از وظایف خود در مقابل خانواده، دوستان و همسایگان	جمع
ششم	۲	۱	۳	۲												۸

۵. کتاب کار و فناوری

از مهم‌ترین اهداف کتاب کار و فناوری برای دانش‌آموزان دورهٔ ابتدایی (پایهٔ ششم)، مهارت آموزی و یادگیری فنون گوناگون به صورت عملی است. دانش‌آموزان با این درس، تعدادی پروژهٔ عملی و طراحی فنی و هنری انجام می‌دهند، در مورد مشاغل و مهارتهای گوناگون اطلاعاتی پیدا می‌کنند، با رایانه کار می‌کنند و با برنامه‌های متنوع آن آشنا می‌شوند.

تحلیل و بررسی داده‌ها: با توجه به اینکه درس کار و فناوری پایهٔ ششم ابتدایی برای مهارت‌آموزی و یادگیری فنون گوناگون به صورت عملی برای دانش‌آموزان تألیف شده است، این مقدار از ارائهٔ مطالب حقوقی، مناسب به نظر می‌رسد اما قابلیت افزایش نیز دارد.

بنا بر داده‌های گردآوری شدهٔ کتاب کار و فناوری پایهٔ ششم ابتدایی، اطلاعات کلی و فراوانی مربوط به آنها در جدول شماره ۱۳ و ۱۴ و نمودار شماره ۵ ارائه شده است.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1399.36.2.4.0]

جدول ۱۳: میزان فراوانی مطالب حقوقی در کتاب کار و فناوری پایهٔ ششم ابتدایی

ابعاد تحلیل / پایه	ششم
متن	۳
تصویر	۱
فعالیت	۴
جمع	۸

جدول ۱۴: میزان درصد مطالب حقوقی در کتاب کار و فناوری پایهٔ ششم ابتدایی

ابعاد تحلیل / پایه	پایهٔ ششم
تعداد کل صفحات درسها در پایه	۹۵
تعداد صفحاتی که با متن، تصویر و فعالیت، مطالب حقوقی را ارائه کرده‌اند	۸
درصد ارائهٔ مطالب حقوقی در پایه	٪ ۸/۵

نمودار ۵: فراوانی مطالب حقوقی در کتاب کار و فناوری پایهٔ ششم ابتدایی

تحلیل و بررسی کیفی داده‌ها: تحلیل کیفی داده‌ها با بهره‌گیری از مفاهیم مربوط به اهداف اجتماعی دورهٔ ابتدایی، ارزشهای اخلاقی و عرفی جامعه، انجام شده که این مطالب در پیشگیری از بزه در کودکان نیز مؤثرند. مقوله‌های جدول شماره ۱۵مربوط به پایهٔ ششم ابتدایی و دربرگیرندهٔ مفاهیمی است که برای دانش‌آموزان دورهٔ ابتدایی قابل درک است و آنها با آشنایی و عمل به

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1399.36.2.4.0]

وظایف و مسئولیتهای اجتماعی و حقوقی خود که در جدول درج شده است، در مسیر تربیت شهروند قانون‌مدار قرار می‌گیرند و با آگاهی از حقوق خود و دیگران، از انجام بزه دور می‌شوند. جدول شماره ۱۵ نشان می‌دهد که میزان مؤلفه‌های آشنایی با مطالب مربوط به مفاد منشور حقوق شهروندی، علاقه‌مندی به رعایت مقررات اجتماعی [و دینی]، و آشنایی با مواد قانونی (داخلی و بین‌المللی) به ترتیب بیشتر در کتاب کار و فناوری پایهٔ ششم به‌کار رفته است.

جدول ۱۵: توزیع فراوانی مقوله‌های پژوهش در کتاب کار و فناوری پایهٔ ششم ابتدایی

مؤلفه / پایه		آشنایی با مطالب مربوط به مفاد منشور حقوق شهروندی	آشنایی با مواد قانونی (داخلی و بین‌المللی)	آشنایی با نهادهای جامعه و کارکرد آنها	آگاهی از ارزشهای جامعه و رعایت آنها	دوست داشتن میهن و هم‌میهنان خود	تذکر اشتباهات دیگران با رعایت احترام به آنها	پایبندی به انجام دادن مسئولیتهایی که به عهدهٔ او می‌گذارند	علاقه‌مندی به رعایت مقررات اجتماعی [و دینی]	آگاهی از مقررات مدرسه و عمل به آنها	قانع بودن به حق خود و رعایت حقوق دیگران	دوست داشتن همکلاسیهای خود و کمک به آنها	تلاش برای به‌دست‌آوردن حق خود از راههای درست	احترام به معلمان و اولیای مدرسه	دوست داشتن اعضای خانواده و کمک به آنها در انجام دادن کارها	آگاهی از وظایف خود در مقابل خانواده، دوستان و همسایگان	جمع
ششم		۴	۱						۳								۸

جمع‌بندی

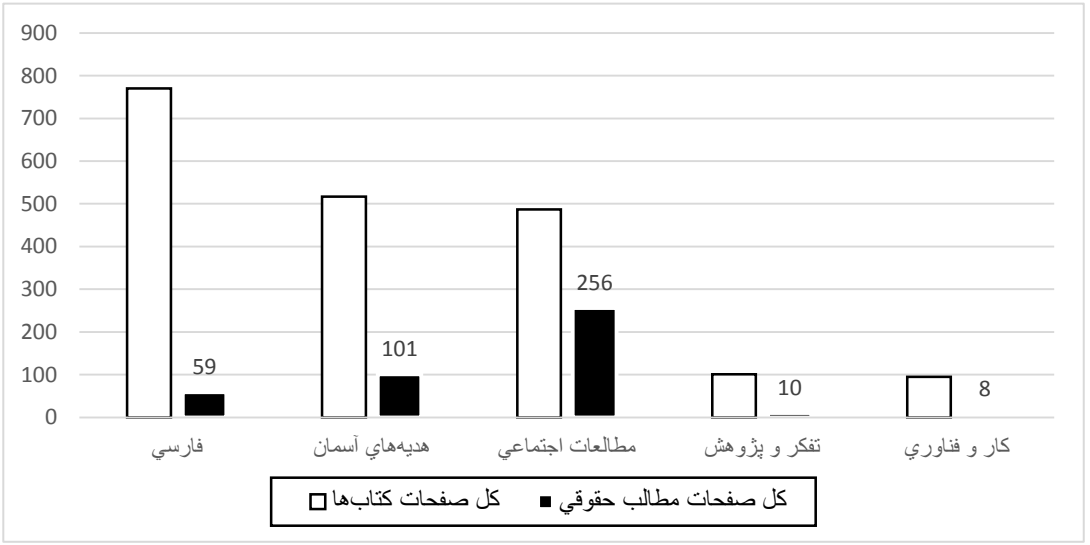
پس از بررسی کتابهای درسی نمونه آماری این پژوهش در سال تحصیلی ۹۷-۱۳۹۶، داده‌ها و اطلاعات حاصل از این بررسیها، در جدولهای مربوط به آنها قرار گرفته است. سپس با محاسبهٔ فراوانی مفاهیم و درصد هریک، میزان توجه کتابهای درسی دورهٔ ابتدایی به مطالب حقوقی مشخص شده است. جدولهای فراوانی شامل تعداد فراوانی مربوط به مفاهیم مرتبط با مطالب حقوقی در متن، فعالیت و تصویر در کتابهای نمونهٔ آماری است و میزان درصد درج این مطالب با توجه به کل صفحات دروس در هر کتاب را نشان می‌دهد.

جدول شماره ۱۶ میزان درصد ارائهٔ مطالب حقوقی و نمودار شماره ۶ فراوانی ارائهٔ مطالب حقوقی را در کتابهای مورد بررسی دورهٔ ابتدایی مشخص کرده است.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1399.36.2.4.0]

جدول ۱۶: میزان درصد ارائهٔ مطالب حقوقی در کتابهای درسی ابتدایی

نام درس	تعداد پایه در ابتدایی	تعداد کل صفحات کتاب در پایه‌های ابتدایی	تعداد کل صفحات ارائه‌کنندهٔ مطالب حقوقی	درصد
فارسی (بخوانیم)	۶	۷۷۰	۵۹	٪ ۷/۵
هدیه‌های آسمان	۵	۵۱۷	۱۰۱	٪ ۱۹/۵
مطالعات اجتماعی	۴	۴۸۷	۲۵۶	٪ ۵۲/۵
تفکر و پژوهش	۱	۱۰۱	۱۰	٪ ۱۰
کار و فناوری	۱	۹۵	۸	٪ ۸/۵

نمودار ۶: فراوانی ارائهٔ مطالب حقوقی در کتابهای درسی ابتدایی

نتیجه‌گیری کلی

با بررسی کتابهای درسی نمونهٔ آماری این پژوهش (فارسی (بخوانیم)، هدیه‌های آسمان، مطالعات اجتماعی، تفکر و پژوهش، و کار و فناوری در شش پایهٔ دورهٔ ابتدایی در سال تحصیلی ۹۷-۱۳۹۶) و محاسبهٔ فراوانی مفاهیم و درصد هر یک، مشخص شد که مطالب حقوقی با نگاه حقوقی منطبق با اهداف اجتماعی فقط در کتابهای مطالعات اجتماعی چهار پایهٔ ابتدایی وجود داشته است که با تعداد صفحات کمتر از کتابهای فارسی (در شش پایه با ۷۷۰ صفحه مطلب درسی) و هدیه‌های آسمان (در پنج پایهٔ با ۵۱۷ صفحه)، با ۲۵۶ صفحه مطلب درسی بیش از ۵۰٪ آن به ارائهٔ

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1399.36.2.4.0]

مطالب حقوقی مستقیم و غیرمستقیم پرداخته است. شایان ذکر است که دیگر کتابهای مورد بررسی (فارسی، هدیه‌های آسمان، تفکر و پژوهش، و کار و فناوری)، بیشتر به طور غیرمستقیم به ارائهٔ مطالب حقوقی پرداخته‌اند.

پیشنهاد

با توجه به جهت‌گیری برنامهٔ درسی ملی که یکی از رویکردهای کتابهای درسی باید ارائهٔ مطالب حقوقی به دانش‌آموزان باشد و همچنین راهنمای برنامهٔ درسی کتابهای فارسی (که تقویت اخلاق فردی و اجتماعی به منظور تربیت شهروند مطلوب و آشنایی با نهادهای اجتماعی و سازمان‌های موجود در ایران است) و هدیه‌های آسمان (که آشنایی دانش‌آموزان با احکام شرعی مورد نیاز کودک و نوجوان و تمایل به عمل به آن احکام، آشنایی با اهم امور اخلاقی و آداب اسلامی مورد نیاز در زندگی کودک و نوجوان و همچنین گرایش و علاقه‌مندی به مشارکت در مراسم دینی و مراسم مربوط به انقلاب اسلامی است) و مطالعات اجتماعی (که ایجاد احساس مسئولیت و تعهد دانش‌آموزان برای رعایت تکالیف اخلاقی و وظایف فردی، اجتماعی و شهروندی در سطوح مختلف اعم از زندگی خانوادگی، مدرسه، محله، کشور و جهان است و همچنین علاقه‌مندی به حاکمیت و اجرای قوانین، احقاق حقوق در زندگی فردی و اجتماعی و اعتقاد به ظلم‌ستیزی و حمایت از مظلومان، نیازمندان و مستضعفان در سطوح مختلف- محلی تا جهانی است) و نیز با توجه به اینکه تا سال ۱۴۰۰، تغییری در کتابهای درسی داده نمی‌شود (قانون برنامهٔ پنج‌سالهٔ ششم توسعهٔ اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۶)، پیشنهاد می‌گردد:

* برای توجیه معلمانی که کتابهای درسی بررسی شده در این پژوهش را تدریس می‌کنند، در زمینهٔ توجه به مطالب حقوقی که در کتابهای مورد بررسی این پژوهش، به‌طور غیرمستقیم ارائه شده‌اند، جزواتی تهیه و تدوین شود یا دوره‌های ضمن خدمت برای آنها برگزار شود تا این معلمان بتوانند با رویکرد حقوقی در این کتابها آشنا شوند و این مطالب را با این رویکرد به دانش‌آموزان تدریس کنند و یا در آینده تغییراتی در محتوای کتابهای درسی ایجاد شود و به این مهم دربند الف ماده ۱۵ مجموعه برنامه پنج ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی به منظور ایجاد تحول بنیادین در آموزش و بازنگری متون، محتوا و برنامه‌های آموزشی پرداخته شده است (برنامهٔ پنج‌سالهٔ پنجم توسعهٔ جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۹).

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1399.36.2.4.0]

منابع

جعفری‌لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۷۰). *ترمینولوژی حقوق*. تهران: کتابخانهٔ گنج دانش.

دبیرخانهٔ شورای عالی آموزش و پرورش. (۱۳۸۷). *مجموعهٔ مصوبات شورای‌عالی آموزش و پرورش. راهنمای برنامه درسی فارسی دورهٔ ابتدایی دفتر تألیف کتاب‌های درسی*. تهران: مؤسسهٔ فرهنگی مدرسه برهان.

_____. (۱۳۹۱). *برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران*، مصوبه اسفند ۱۳۹۱. تهران: شورای عالی آموزش و پرورش با همکاری سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی.

شینر، راجر. (۱۳۸۳). حقوق و اخلاق، ترجمهٔ عبدالحکیم سلیمی. *مجلهٔ معرفت*، ۱۳(۷)، ۹۲-۱۰۰.

طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۹). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*. ج ۴. تهران: کتابفروشی اسلامیه.

عسکری‌سرکهنانی، طاهره و رنجبرکلیبی، محمد. (۱۳۹۶). *بررسی میزان توجه به آموزش شهروندی در محتوای برنامه‌های درسی، دروس مقطع ابتدایی، پایهٔ دوم در سال تحصیلی ۹۶- ۹۵ به منظور ارائهٔ راهکار کیفیت‌بخشی*. همایش ملی آموزش حقوق شهروندی، ۲۴ آبان ۹۶ .

قائدی، یحیی؛ چهارباشلو، حسین و خوشنویسان، فاطمه. (۱۳۹۳). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی و هدیه‌های آسمان دورهٔ آموزش ابتدایی براساس مؤلفه‌های حقوق کودک. *تفکر و کودک*، ۵ (۱)، ۸۱- ۱۰۴.

کاتوزیان، ناصر. (۱۳۶۲). *مقدمهٔ علم حقوق و مطالعه در حقوق خصوصی ایران*. تهران: اقبال.

_____. (۱۳۸۶). اخلاق و حقوق. *فصلنامهٔ اخلاق در علوم و فناوری*، ۲ (۱ و ۲)، ۸۵-۸۸.

گروه مطالعات اجتماعی دفتر تألیف کتاب‌های درسی ابتدایی و متوسطهٔ نظری. (۱۳۸۸). *راهنمای برنامهٔ درسی مطالعات اجتماعی برای دورهٔ آموزش عمومی*. تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.

گروهی از نویسندگان. (۱۳۸۰). *منابع فقه و زمان و مکان*. ج ۹. تهران: چاپ مرجع.

معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی ریاست جمهور. (۱۳۸۹). *قانون برنامهٔ پنج‌سالهٔ پنجم توسعهٔ جمهوری اسلامی ایران*. شماره انتشار در روزنامهٔ رسمی :۱۹۲۰۴.

معاونت تدوین، تنقیح و انتشار قوانین و مقررات. (۱۳۹۶). *قانون برنامهٔ پنج‌سالهٔ ششم توسعهٔ اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۰-۱۳۹۶)*. تهران: انتشارات معاونت حقوقی ریاست جمهوری.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1399.36.2.4.0]